

jo imidlertid netop af Landbo-Venstre, og alene heri turde ligge et Bevis for, at det man ønskede ikke var Verdensmarkedets Pris for Brødkornet, men en Pris, der omkostningsløst satte Landmanden i Stand til at skaffe sig Erstatningskorn.

Se, alt dette er jo Ting, der nu er Historie, og det er helt underligt saa forholdsvis faa Aar, der er gaaet siden da, og saa fjernt det alligevel staar for os. Det er derfor af stor Interesse efter den forløbne Tid paany at blive stillet overfor disse Begivenheder i en saa vel sammenføjjet Helhedsfremstilling, som Kontorchef Cohns Bog er. Mig forekommer det altsaa, at Rammerne for Bogen maaske kunde være draget lidt videre end sket er. Men indenfor Rammerne, saaledes som disse er draget, er Kontorchef Cohns Bog en baade fyldig og velskreven Bog, der bevarer meget af det, der kan tjene til Lære, fra at gaa i Glemme.

Otto Himmelstrup.

A. CLAUSAGER: *Husmandsbrugets økonomiske Værdi.* (Gyldendal 1930. 169 S.)

Ovennævnte Bog er et Indlæg i den politiske Debat om Statshusmandsbruget og Udstykningslovgivningen. Det er et agitationalisk Skrift. Derom vidner baade Form og Indhold. Fraseagtige Vendinger og ubeherskede personlige Angreb paa Politikere og Embedsmænd mispryder den stærkt. Alligevel virker den ret forfriskende, fordi den er behagelig fri for socialpolitisk Sentimentalitet, og fordi Forfatteren frimodigt vender op og ned paa de gængse Forestillinger om Husmandsbrugets Værdi.

Til Karakteristik af Afhandlingen skal jeg i det følgende omtale enkelte af dens Udtalelser og knytte nogle kritiske Bemærkninger dertil.

Forfatteren angiver, at Antallet af Husmandsbrug steg ca. 65,000 fra 1835 til 1873, men derefter standsede Oprettelsen af Husmandsbrug saa godt som fuldstændigt. Der skal paa dette Tidspunkt have været ca. 140—150,000 Brug, hvoraf noget over Halvdelen menes at have haft mellem $\frac{1}{4}$ og 1 Td. HK. Derefter anføres, at der i 1901 var godt 94,000 Ejendomme med indtil 10 ha plus en Del Husmandsbrug med over 10 ha, saa det samlede Antal kan ikke have været meget mindre end det ved Ejendomsskyldsvurderingen i 1904 konstaterede: 97,838. Hvordan kan disse Tal bringes til at stemme med Paastanden om, at Oprettelsen af Husmandsbrug standsede før Midten af 70erne?

jo imidlertid netop af Landbo-Venstre, og alene heri turde ligge et Bevis for, at det man ønskede ikke var Verdensmarkedets Pris for Brødkornet, men en Pris, der omkostningsløst satte Landmanden i Stand til at skaffe sig Erstatningskorn.

Se, alt dette er jo Ting, der nu er Historie, og det er helt underligt saa forholdsvis faa Aar, der er gaaet siden da, og saa fjernt det alligevel staar for os. Det er derfor af stor Interesse efter den forløbne Tid paany at blive stillet overfor disse Begivenheder i en saa vel sammenføjet Helhedsfremstilling, som Kontorchef Cohns Bog er. Mig forekommer det altsaa, at Rammerne for Bogen maaske kunde være draget lidt videre end sket er. Men indenfor Rammerne, saaledes som disse er draget, er Kontorchef Cohns Bog en baade fyldig og velskreven Bog, der bevarer meget af det, der kan tjene til Lære, fra at gaa i Glemme.

Otto Himmelstrup.

A. CLAUSAGER: *Husmandsbrugets økonomiske Værdi.* (Gyldendal 1930. 169 S.)

Ovennævnte Bog er et Indlæg i den politiske Debat om Statshusmandsbruget og Udstykningslovgivningen. Det er et agitationalisk Skrift. Derom vidner baade Form og Indhold. Fraseagtige Vendinger og ubeherskede personlige Angreb paa Politikere og Embedsmænd mispryder den stærkt. Alligevel virker den ret forfriskende, fordi den er behagelig fri for socialpolitisk Sentimentalitet, og fordi Forfatteren frimodigt vender op og ned paa de gængse Forestillinger om Husmandsbrugets Værdi.

Til Karakteristik af Afhandlingen skal jeg i det følgende omtale enkelte af dens Udtalelser og knytte nogle kritiske Bemærkninger dertil.

Forfatteren angiver, at Antallet af Husmandsbrug steg ca. 65,000 fra 1835 til 1873, men derefter standsede Oprettelsen af Husmandsbrug saa godt som fuldstændigt. Der skal paa dette Tidspunkt have været ca. 140—150,000 Brug, hvoraf noget over Halvdelen menes at have haft mellem $\frac{1}{4}$ og 1 Td. HK. Derefter anføres, at der i 1901 var godt 94,000 Ejendomme med indtil 10 ha plus en Del Husmandsbrug med over 10 ha, saa det samlede Antal kan ikke have været meget mindre end det ved Ejendomsskyldsvurderingen i 1904 konstaterede: 97,838. Hvordan kan disse Tal bringes til at stemme med Paastanden om, at Oprettelsen af Husmandsbrug standsede før Midten af 70erne?

Fra 1904 til 1927 er Antallet vokset til 111,242. Af Fremgangen skyldes imidlertid ca. 5,800 Sønderjyllands Indlemmelse. Tilvækst indenfor den gamle Grænse altsaa ialt ca. 7,600. Da der imidlertid i samme Tidsrum er oprettet ca. 15,000 Brug ved Statshjælp, maa der være nedlagt ca. 7,500, eller disse er ved Tilkøb af Jord rykket op i de mindre Bønderbrugs Rækker.

Forfatteren indrømmer, at den sidste Mulighed foreligger (S. 13), men argumenterer (S. 38) ud fra den Opfattelse, at Husmandsbrugene er nedlagt. Da det imidlertid i den nævnte Periode ikke har været helt let at nedlægge selvstændige Landbrug, turde Tilkøbet af Jord — Tallenes Rigtighed forudsat — være langt den sandsynligste Forklaring. Den ringe Netto-tilvækst giver Forfatteren Anledning til følgende Postulat: Naar Staten opretter for mange Husmandsbrug (S. 38) „vil det gaa ud over de private, hvoraf en Del maa nedlægges efter at være bukket under i Konkurrencen med de statsunderstøttede Husmænd“. Denne Paastand vidner om manglende Kendskab til de faktiske Forhold. Husmænd konkurrerer ikke — som f. Eks. Detailhandlere — om Forsyningen af et begrænset, lokalt Marked. De samarbejder om at levere et Verdensmarked Smør, Flæsk og Æg. De konkurrerer ikke hinanden ud. Det, der er sket, er i Virkeligheden, at en Del (private) Husmænd har formaaet at tjene tilstrækkeligt til at købe sig mere Jord for derved at skabe sig bedre — maaske kun andre — Arbejds- og Livsvilkaar. Tilkøbet af Jord — Husmandsbrugenes Overgang til Bondebrug — viser langt snarere, at Konjunkturerne har været saaledes for det lille Brug, at der har været økonomisk Mulighed for den Fremgang, som Forøgelse af Jordarealet betyder for Husmanden. Argumentationen S. 38 paa Basis af Tallene S. 12—13 er derfor misvisende.

Statens Omkostninger og Tab (Kurstab paa Grund af for lav Rente, Tilskud m. v.) opgør Forfatteren til 5 Mill. Kr. i Administrationsudgifter, 48,5 Mill. Kr. til Brugene i Henhold til 1899-Lovene og 28,5 Mill. Kr. ved Udstykningen i Henhold til 1919-Lovene, tilsammen ca. 80 Mill. Kr. Disse Tal hviler dog paa meget løse Kalkulationer, hvad Forfatteren ikke fremhæver tilstrækkeligt, og hertil kommer, at 13—14 Mill. Kr. af de nævnte 28,5 Mill. Kr. efter Forfatterens Mening skyldes, at Fæsterne har faaet Jorden overladt til en Vurderingspris, som ligger lavere end dens Handelsværdi som Jord til Smaabrug. Denne højere Handelsværdi skyldes imidlertid til dels Statens egen Indsats til Gunst for Udstykningen. Men selv om man

kan strides om Størrelsen af Statens Tab ved Begunstigelsespolitikken, kommer man ikke uden om, at det i alle Tilfælde drejer sig om meget store Summer. Forfatteren hævder stærkt, at der her foreligger en urimelig Favorisering af Enkeltpersoner. Heri har han Ret. Rentebegunstigelse er en saadan Favorisering, der let kapitaliseres og indkasseres ved første Salg. Paa samme Maade gaar det, naar Jord overlades Brugerens til en Afgift, der ligger under Handelspris, for ikke at tale om de direkte Tilskud til Opførelse af Bygninger. Ved de gamle Husmandslove, hvor Jorden købtes i det frie Marked, fik Jordsælger ofte Broderpart i Statens Foræring, fordi denne skabte en betalingsdygtig Køberklasse, og ved de nye Love, hvor Staten bortfæster Jord til Underpris, gaar det ikke meget bedre. Dette paaviser Forfatteren i Kap. IV. Det er nemlig i Virkeligheden kun „Bondejordsværdien“ Staten forbeholder sig Ejendomsret til ved Bortfæstning til periodisk fastsat Afgift. Det Beløb, hvormed Husmandsjorderes Handelsværdi overstiger Vurderingssummen, kan Fæsteren indkassere ved Salg. Forfatteren paaviser meget rigtigt, at denne Konsekvens ikke kan forhindres, selvom Staten gør Brug -- hvad vistnok endnu aldrig er sket -- af sin Ret ifølge § 7 i Lov Nr. 557 af 4. Okt. 1919 til at overtage Ejendommen mod at betale Bygningerne med en Pris, der svarer til den oprindelige Byggepris med Tillæg af paaviseligt afholdte Udgifter til Udvidelser eller Forbedringer, og erstatte Brugerens de Forbedringer, der er tilført Jorden ved Indsats af Kapital og Arbejde fra hans Side (Jfr. nærmere herom S. 40 fl.).

Skal Statens Kapitalanbringelse i Husmandsbrug forsvares økonomisk, maa den gavne Landbruget i saa høj Grad, at Omkostningerne dækkes af en større Nettoproduktion og deraf flydende bedre Forsyning af Samfundets Medlemmer med Samfundsgoder. Nettoproduktionen bliver efter Forfatterens Mening — og ifølge bearbejdede Regnskabsresultater — imidlertid ingenlunde større. Følgelig er Udstykning, som medfører Tab for Staten, økonomisk set forkastelig.

Paa S. 50—51 hævder Forfatteren, at den variable Afgift vil medføre, at Prisen paa Fæstebruget formindskes i Forhold til Selvejervebruget, saafremt der er Udsigt til stigende Konjunkturer. Man foruddiskonterer med andre Ord Risikoen for større Afgift i Fremtiden ved Hjælp af en relativt lavere øjeblikkelig Pris. Den rigtige Diskonteringssats lader sig imidlertid ikke forudberegne, fordi man ikke kender Konjunkturernes Retning

og Varighed, og selvom man kunde fastslaa Satsen, vilde dette ogsaa være muligt for Selvejerbrugene, hvis Pris følgelig kom til at indeholde en Betaling for Fremtidschancen, altsaa bliver det i denne Henseende ingen Fordel at købe fremfor at fæste. Endelig forudsættes der frit Valg mellem de to Brugstyper baade i Udbud og Efterspørgsel. Om denne Forudsætning skal gælde for Udbudet bestemmer Staten, og om Køberen kan vælge frit afhænger af hans disponible Kapital, og som oftest vil den, der søger Statsbrug, ikke kunne købe i det frie Marked paa lignende gunstige Vilkaar. Endvidere maatte jo Udsigt til Prisfald give Fæsteren Fordelen. Hele Betragtningen om Foruddiskonteringen har derfor neppe praktisk Interesse, og i hvert Fald er den Opstilling Forfatteren giver S. 51 fl. forkert, fordi han ikke tager Hensyn til Rente-fænomenet, men lader en Værdistigning, som tilfalder Ejeren om 10 Aar, gaa lige op mod det samme Beløb i Dag.

Om den nu gældende Vurderingsmaade ved Fæstebruget findes derimod en rigtig Bemærkning S. 61: „Hvis en Ejendom er bragt op i en Kultur, der ligger 10 pCt. over den gennemsnitlige, forhøjes dens Afgift ikke derved, men hvis alle Ejendomme gennemsnitlig er forbedret lige saa meget, saa faar de alle forhøjet deres Afgift . . .“ „Jorden er nu engang, hvad man gør den til, og naar den først er undergaaet Forbedringer, er det i Løbet af blot 10 eller 20 Aar . . . ganske umuligt at afgøre, hvor stor en Del af Værdien, der skyldes Forbedringerne“. Dette vil enhver Landmand sikkert skrive under paa! — og heri ligger for mig ikke blot en afgørende Indvending mod Bortfæstning til variabel Afgift, men ogsaa Aarsagen til, at jeg ikke kan acceptere den bestikkende Teori om Retfærdigheden i Beskatningen af den saakaldte nøgne Jords Værdi.

I Argumentationen for Udstykningen fremføres ofte følgende: Landbrugets Fødselsoverskud skal fastholdes paa Landet, og maa ikke vandre til Byerne, og der skabe Konkurrence paa Arbejdsmarkedet samt Arbejdsløshed. Forfatteren strejfer forskellige Steder dette Argument, og han fremhæver meget rigtigt, at Nedgangen i Landbrugets relative Befolkningstal er et Resultat af Teknikkens Udvikling. Levnedsmidler kan paa vort nuværende Kulturtrin produceres ved Hjælp af færre Mennesker end før, fordi Teknik og Viden er gaaet frem. Flere Mennesker kan derfor gaa over til at yde Samfundet andre Tjenester. Er dette ikke en Fordel? Man skulde synes det. I hvert Fald er det givet, at en Udstykning betyder en forøget Anvendelse

af Produktionsfaktoren: Arbejde pr. produceret Enhed, og dette er økonomisk forkert, saalænge Arbejdskraft har en Værdi, som ligger over Prisen paa den Maskin- og Hestekraft, der skal til for at naa samme Resultat. Dertil kommer, at Nedgangen i Fødselshyppigheden kan komme til at indvirke paa det Arbejds-tilbud til Byerhvervene, som i Øjeblikket synes for stort, fordi det overskrider den Efterspørgsel, som findes til Fagforeningernes nugældende Tariffer. Fra Byerne breder Fødselskontrollen sig i stadig stærkere Grad ud over Landet. Dette Forhold maa man regne med, thi Udstykning betyder en længevirkende Kapitalinvestering (og i mange Tiltælde tillige Kapitalødelæg-gelse). Den faste Kapital, som anbringes i Bygninger, kan ikke uden Tab frigøres, hvis Sammenlægning af Ejendomme igen bliver økonomisk nødvendig. Og dette kan ske, hvis Befolkningen bliver stationær, eller hvis Konjunkturerne i længere Tid gaar Smaabruget imod. Det kan ogsaa ske, hvis Industrien gør saa store Fremskridt, at den kan opretholde et Lønniveau, der ligger væsentlig over den Betaling, som Landbrug i mindre Format kan udrede til sin Arbejdskraft. Derfor bør Udstykningspolitik føres paa langt Sigt, og saalænge der skal Statsstøtte og Statsforøring til for at Udstykningen kan fremmes, har den, som ønsker Udstykningen, Bevisbyrden for, at den er økonomisk fordelagtig. Dette Bevis er endnu ikke ført.

Forfatteren fremfører flere Steder og med Rette, at Husmandsbrugets Chancer ligger paa den animalske Produktions Omraade, idet han hævder, at dets almindeligelige tekniske Underlegenhed paa dette Omraade ikke er helt saa stor som paa Markbrugets, hvor mekaniske Hjælpemidler spiller en langt større Rolle. Jeg er tilbøjelig til at mene, at Forfatteren ikke ser helt rigtigt paa dette Forhold. Der findes ikke nogen principiel Forskel paa Besætningsarbejdets Udførelse i en stor og en lille Besætning, men der er den rent faktiske Forskel, at Ejeren i en lille Bedrift selv passer sine Husdyr, medens dette Arbejde i store Besætninger maa overlades til lønnede Folk. Og der er nu engang sletikke saa lidt i det gamle Ord, at „Herrens Øje feder Studen“. Endelig har Smaabru-gerne den Fordel — saa længe Malkemaskinen endnu ikke er tilstrækkelig sikker — at de altid er i Stand til at faa udført Malkningen godt. Herregaardene kan paa dette Punkt tvinges til at lade sig nøje med det brugbare, fordi de ikke kan faa det bedste.

Vigtigere end Spørgsmaalet, hvilken Driftsform, der har den

største tekniske Overlegenhed paa Husdyrbrugets Omraade, er imidlertid det Problem, om den animalske Produktion stadig kan finde Afsætning til rentable Priser ogsaa, saafremt den forceres kunstigt frem, som det sker, naar Staten opretter Husmandsbrug. Det er vanskeligt at skønne herom — Øjeblikkets Prisforhold paa Smørproduktionens Omraade gør maaske ens Ide om Fremtidsudviklingen mere pessimistisk end berettiget — men een Ting er givet, og det er, at kommer der en Tid, hvor Smør, Flæsk og Æg ikke kan klare sine Produktionsomkostninger, ser det saare sort ud for det lille Landbrug. Thi dette kan ikke leve af Planteproduktion, medens Mulighederne herfor ikke er helt saa ringe for en større Ejendom. Forfatteren hævder, at Fremtidsudviklingen vil gaa den animalske Produktion imod herhjemme. Den, der lever, vil faa at se, om han har Ret. I nogle af sine Argumenter giver jeg ham Medhold, men naar han hævder, at vi kun kan regne med England som Marked (S. 90) viser det, at han ikke er tilstrækkelig orienteret i vor Udførselstatistik, eftersom over $\frac{1}{4}$ af vor Smørekspert i de senere Aar gaar til Tyskland og saa godt som hele vor Kød- og Kvægudførsel gaar samme Vej.

Paa Grundlag af en Bearbejdelse af Landøkonomisk Driftsbureaus Publikationer drager Forfatteren til Felts mod den Opfattelse, at det lille Brug er det mest økonomiske. I Hovedtrækkene har han vistnok Ret, naar han hævder, at det ikke er Tilfældet, men at snarere Bondebruget er den bedste Driftsform. Jeg skal ikke gaa i Enkeltheder herom, men vil gerne fremhæve Afsnittet om „Husmandsbrugets samfundsøkonomiske Værd“, hvor han polemiserer mod den Beregning af det „samfundsmæssige Udbytte“, som Driftsbureauet gennemfører, men som ikke giver det rette Billede af Forholdet. Ved samfundsmæssigt Udbytte forstaar Driftsbureauet Summen af Nettoudbyttet, de betalte Skatter og den udbetalte Arbejds løn. Jørgen Pedersen var i sin Bog ligeledes inde paa Kritikken af denne Beregning. Jeg henstiller, at Driftsbureaus Ledelse gennemlæser saavel Jørgen Pedersens som Clausagers Omtale af dette Begreb, og skal i denne Forbindelse nøjes med at bemærke, at selvom det er opfundet af en saa sindrig Mand om det schweitziske Bondeforbunds Sekretær: Laur, virker det ganske forvirrende, naar man vil maale et Landbrugs samfundsmæssige Udbytte ved at sammenlægge saa ganske væsensforskellige Ting som Nettooverskud med Arbejds løn.

Paa S. 112 fl. indfører Forfatteren en ny Fremgangsmaade til Undersøgelse af, hvilke Brugsstørrelser, der maa anses for de samfundsmæssigt set fordelagtigste. Beklageligt nok er Fremgangsmaaden forkert. Forfatteren beregner Driftskapitalen efter Driftsbureauet Opgørelser, hvortil han henregner Driftsbygninger, Inventar og Besætning. Dernæst opgør han de samlede Omkostninger (Rente af Driftskapital 5 pCt., Arbejde, Raastoffer og andre Omkostninger), hvorpaa han udregner, hvor stor en Procent Nettoudbyttet andrager af Omkostningerne. Herved kommer han til det Resultat, at de smaa Brug giver et langt mindre forholdsvis Nettoudbytte end de andre Brugsstørrelser. Dette er maaske meget rigtigt, men man vil lægge Mærke til, at han i sin Beregning udelader Forrentning af Jordværdien ud fra den Betragtning, at „Jorden ikke repræsenterer nogen samfundsmæssig Produktionsomkostning, da den ikke er en Genstand, hvis Fremstilling er forbundet med Omkostninger“. Heroverfor maa bemærkes, at Jorden som bekendt er Landbrugets vigtigste Produktionsfaktor, og da den ikke foreligger i ubegrænset Mængde, er den intet frit Gode. Følgelig er Samfundet interesseret i, at Jorden bringes i den Anvendelse, som giver det størst mulige Overskud af økonomiske Goder. Man kan derfor ikke se bort fra Jordrenten, thi i Virkeligheden er Jordprisen jo Regulatoren for, hvilke Anvendelsesmuligheder de enkelte Jordstykker skal have. Vil man derfor udregne, hvilken Driftsform der giver størst Vederlag til Samfundet, gaar det ikke an, at holde Jorden uden for Beregningen og nøjes med Omkostningerne til Kapital og Arbejde. Snarere burde man skaffe klarlagt: hvilke Nettoværdier frembringer de enkelte Driftsformer i Forhold til den Jord, de beslaglægger.

Man vil af ovenstaaende Omtale forstaa, at Clausagers Bog paa mange Omraader ingenlunde kan staa for Kritik. Der findes baade faktiske Fejl, tvivlsomme Paastande og Ræsonnementer, som er overordentlig lette at angribe. Men den indeholder ogsaa gode Ting, og navnlig finder jeg Anledning til at anbefale den til Studium for landbrugspolitisk interesserede Læsere, fordi Forfatterens Indstilling er stærkt kritisk overfor vor Husmandslovgivning og dens økonomiske Konsekvenser.

Thomas Junker.